

Køn på tværs (af generationer)

- at læse feministisk

Af Camilla Schwartz

Mange unge mennesker er i dag på mange forskellige planer optaget af betydningen af køn, hvad køn betyder for deres liv, deres identitet og deres sociale liv, og ikke mindst hvordan vi kan skabe et samfund med betydelig mere accept af kønsdiversitet. I dette kapitel giver jeg en introduktion til den historiske kontekst for disse drømme, tanker og praksisser, og jeg giver undervejs forslag til forskellige måder, hvorpå man i undervisningen kan arbejde tematisk med forskellige forestillinger om køn og feminisme.

Køn som levet erfaring:

Når jeg indleder et undervisningsforløb om køn og feminisme, er jeg altid først og fremmest nysgerrig på at finde ud af, hvad ”køn” og ”feminisme” betyder for de studerende – både i deres konkrete hverdag og som mere overordnede begreber og forestillinger. Det kan være jeg indleder med at spørge dem, hvordan de oplever det at være kønnet. Om de erfarer ”køn” som noget naturligt og givet, et sæt af kulturelle forventninger, et vilkår der giver dem fordele eller/og som noget der er begrænsende eller udfordrende på forskellige måder? Det kan være jeg supplerer med at spørge, hvornår og hvor de oplever, at de eller andre forudindtaget forventes at føle, agere eller tænke i overensstemmelse med deres køn. Hvilken rolle spiller deres biologi for deres følelser og fornemmelser af at være og blive kønnet? Her og nu men også i forhold til deres tanker og drømme om fremtiden. I den forbindelse snakker vi også i klassen om, hvad de forbinder med begrebet feminisme. Og jeg spørger dem ofte om, hvorvidt det et begreb, de selv bruger (fx på sociale medier), eller om det et begreb, de føler sig fremmedgjorte over for (og i så fald hvordan og hvorfor?). Jeg opfordrer dem i den forbindelse ofte til enkeltvis eller i grupper at skrive nogle stikord ned om deres nuværende erfaringer og deres drømme om fremtiden. Har de fx ideer til andre måder at forstå køn på eller andre måder at skabe ligestilling. Min erfaring er, at de studerende, med afsæt i deres forskellige baggrunde (fx køn, klasse, religion) ligger inde med ret divergerende erfaringer og forestillinger om, hvad køn og feminisme betyder for dem. Disse mangfoldige erfaringer, og ikke mindst accepten af de forskellige perspektiver, er et centralt afsæt for at kunne analysere og diskutere, hvordan køn og feminisme har været til forhandling op igennem i litteraturhistorien. Som jeg i dette kapitel vil illustrere, er køn og feminisme nemlig begreber, som hele tiden er i forandring, og det betyder derfor også noget meget forskelligt imellem generationer og på tværs af vores kultur -og litteraturhistorie. Mine erfaringer som underviser er nogle helt andre end dem,

de studerende oplever og har erfaret op igennem deres barndom og ungdom, og derfor kan jeg som underviser altid lære noget af de studerende og de studerende kan lære noget af hinanden. Afsættet for at læse feministisk må for mig altid bero på de mangfoldige erfaringer, som de studerende selv har med i bagagen, og det udblik, de selv er optaget af og skaber.

Hvad er feminism?

Feminisme er et begreb der i meget bred forstand bruges om de mange forskellige fx politiske, ideologiske, kulturelle og sociale bevægelser, der kæmper for at realisere og styrke den økonomiske, lovmæssige, uddannelsesmæssige, sociale og symbolske ligestilling mellem mænd og kvinder. Feministisk litteraturteori udspringer af disse bevægelser og beskæftiger sig med, hvordan køn på forskellige måder træder frem i tekster, samt hvordan både tekster og kulturen rundt om dem – det vil sige produktionen, distributionen og receptionen af dem – er medvirkende til at forhandle forskellige forestillinger om køn. Ofte er sigtet med den feministiske litteraturteori at identificere, beskrive og gentænke patriarkalske og/eller heteronormative strukturer – enten i forening med tekstens og forfatterens egen hensigt – eller ved at afsløre og synliggøre tekstens patriarkale eller heteronormative logikker. I dag indgår feministisk litteraturteori typisk som en del af det bredere felt kønsstudier, som med afsæt i mange forskellige humanistiske discipliner undersøger kønnets betydninger, ofte i kombination med fx racestudier, handicapstudier og queerstudier. Den feministiske litteraturanalyse dukker op som en særskilt akademisk disciplin i 1970'erne og har siden influeret mange forskellige litteraturteoretiske og kulturteoretiske retninger fx marxisme, psykoanalyse, dekonstruktion, postkoloniale studier og nyst indenfor affektteori, nymaterialisme, økokritik og stedsteori.

Feminismens historie(r) er mangfoldig(e) og består af mange forskellige både sammenhængende og modsatrettede kampe og forhandlinger op igennem kulturhistorien. Feminismens historie, herunder også litteraturkritikkens mange tanker og praksisser, er ofte blevet beskrevet som noget, der kommer i bølger, faser eller generationer. Typisk taler man om tre eller fire generationer, som har forskellige omdrejningspunkter. Det betyder, at feminismens historie ofte er tænkt som en lineær fortælling, en vækstfortælling, og samtidig en fortælling, hvor fortiden hele tiden tilbagelægges til fordel for et progressivt nu og en mulig fremtid, der bevæger sig mod stadig mere ligestilling, oplysning og frigørelse. I vesten måles en nations udvikling også ofte på milepæle indenfor ligestillingsmål, og de forskellige generationer af feminister har i mange tilfælde lagt afstand til hinanden i deres forsøg på at nå nye mere progressive mål. Som Sam McBean skriver, har de skiftende generationer af feminister opført sig som mødre og døtre, der på nærmest ødipal vis har bekriget hinanden. (McBean, 2018) Denne generationslogik har ikke overraskende medvirket til at skabe afstand mellem fx de forskellige

slettede:

perioders centrale figurer og tanker og har også resulteret i en lidt rigid feministisk historiefortælling, som har forhindret sameksisterende pluralistiske feministiske historier (Brown, 2014). I dag opfatter mange af fjerdegenerationsfeministerne bølge- eller generationsmetaforikken som begrænsende og utilstrækkelig og de insisterer på, at fortidens feministiske strømninger og agendaer ikke er noget, vi har lagt bag os, men noget der på mangfoldig vis stadig er væsentligt og present. I den feministiske litteratur bliver det fx tydeligt ved at mange forfattere, i stedet for at lægge fortiden bag sig og begrave deres formødre, er optaget af at gøre fortidens kvindeerfaringer væsentlige og relevante. Årsagen til, at den dominerende feministiske model er tænkt i fortløbende faser, er i sig selv en tankegang, der i dag, udsættes for feministisk kritik, fordi den lineære og kronologiske tankegang på mange måder afspejler patriarkatets og kapitalismens forestillinger om den ideale temporalitet, som noget altid vækstende og fremadskridende. Den nye fjerdegenerationsfeminisme, som er opstået i forlængelse af #MeToo-debatterne, og som udspiller sig på mange forskellige platforme (herunder fx på sociale medier), gør derfor i særdeleshed op med den monolitiske feministiske historiefortælling og den kan i vid udstrækning forstås som et feministisk patchwork, hvor ideer og tanker fra både første, anden og tredje generationsfeminismen quiltes sammen og tages i anvendelse på nye måder.

I det følgende vil jeg forsøge at tage højde for begge perspektiver, idet jeg strukturelt tager udgangspunkt i generationslogikken og kronologisk introducerer til nogle af de tanker og kampe, som var dominerende under henholdsvis første, anden og tredje generationsfeminismen. Jeg vil i den forbindelse foreslå forskellige måder, hvorpå man inden for de respektive generationer kunne gå til en feministisk tekstlæsning. Eksemplerne kan fx indtænkes som et supplement til den traditionelle litteraturhistoriske læsning. Jeg vil samtidig undervejs vise, hvordan man på samme tid kan læse og fortolke litterære tekster som sammenvævede tæpper, der indeholder feministiske tanker, visioner og erfaringer fra alle mulige tider. Jeg vil fx i slutningen af kapitlet vise, hvordan ældre tekster kan være med til at problematisere og nytænke aktuelle feministiske problemstillinger, samt vise hvordan nyere tekster tager afsæt hos eller inddrager forfatterskaber fra andre generationer af feminister. Denne transhistoriske læsestrategi kan anvendes, hvis man som underviser sætter sig for at undersøge et feministisk fænomen på tværs af litteraturhistorien, fx moderskab, transkønnethed, pebermøer eller kønnet racialisering. Her undersøger man måske, hvilke modstridende eller sameksisterende feministiske tendenser, der er på færde imellem flere perioder, eller hvilke udforskede feministiske perspektiver, der kan være på færde i ældre tekster, når man også læser dem ud af deres egen historiske kontekst. Uanset hvordan man som underviser griber det an, kan det være frugtbart at inddrage de studerendes egne erfaringer, forestillinger og fornemmelser for hvordan både nye og ældre tekster kan være feministiske på forskellige måder.

Biologisk og kulturelt køn

Udgangspunktet for at forstå feminismens historie er at forstå, hvordan vi op igennem historien har forstået og forhandlet betydningen af køn. I vesten har vi typisk forstået kønnet som et binært modsætningsforhold imellem ”det kvindelige” og ”det mandlige”. Manden forbindes indenfor denne logik med handlekraft, vilje, rationalitet, fornuft, dominans, ambition og målrettethed, og kvinder forbindes omvendt med omsorg, intuition, irrationalitet, følelser, eftergivenhed og passivitet. Op igennem vores vestlige kultur har der været en vedvarende tendens til, at de maskuline egenskaber er de værdier, vi har tillagt mest betydning og værdi. Det kan vi fx se i børnelitteraturen hvor vi historisk kan finde ret mange eksempler på drengepiger (tomboys), og ret få eksempler på ”tøsedrenge” (sissys). Derudover bliver det ”drenge” hos tomboys, fx hos Pippi Langstrømpe og Ronja Røverdatter (Astrid Lindgren) læst ”som et tegn på uafhængighed og selvmotivation”(Halberstam, 6), hvorimod det ”pigede” hos sissyfiguren, som betegnelserne antyder, er langt mindre kulturelt accepteret. Tomboypigerne forstås som særligt potente, hvorimod ”tøsedrengene” mangler noget (herunder bla. styrke, vilje og modstandsdygtighed).

Biologisk køn henviser til det faktum, at de fleste af os er født ind i et køn, som giver os forskellige handlemuligheder. Kulturelt køn refererer til de forskellige måder, hvorpå kulturen medvirker til ”at kunne” den enkelte, fx når drenge antages at være mere vilde og spontane end piger, mens piger henvises til mere stille omsorgslege med dukker, lege der i sidste ende skal forberede piger på selv at blive mødre. Denne indpodning af forskellige kønnede egenskaber og praksisser, som foregår igennem hele livet, medvirker til etableringen og fastholdelsen af kulturelt køn. Som feministen Simone de Beauvoir påpeger i 1949 i sit hovedværk *Det andet køn*: ”man fødes ikke som kvinde, man bliver det”. Køn er samtidig en kategori, som op igennem historien ofte har været knyttet til seksuel orientering, således at kønnede ’afvigelser’ fra den heteroseksuelle norm, antages at være forbundet med homoseksuel orientering, at feminine mænd og maskuline kvinder også er homoseksuelle, samt at det at skifte køn nødvendigvis leder til en ændring eller tilpasning i seksualiteten. Det er først i 1950’erne, at psykologen og sexologen John Money argumenterer for, at de to fænomener ikke nødvendigvis er forbundet, og det er først i 1970’erne, at tanken om, at køn og seksualitet er forskellige ting, udbredes. (Byrnes & Featherstone, 86). Fordi det at ”blive kvinde” eller ”blive kønnet” ikke nødvendigvis i dag er det samme som i 1949, hvor de Beauvoir publicerede *Det andet køn*, kan man som underviser måske undervejs spørge de studerende hvilke egenskaber og værdier, de selv knytter til det at være henholdsvis maskulin og feminin, samt hvordan de selv igennem deres opvækst har oplevet det at være og blive kønnet. Hvilke faktorer – fx adfærdsreguleringer i institutioner eller derhjemme, kulturel indpodning

(tv, sociale medier, børne og ungdomslitteratur), kropslige og følelsesmæssige erfaringer – har påvirket deres oplevelse af at blive og være kønnet?

De fire bølger

Ligestillingsfeminismen

Førstegenerationsfeminismen kaldes også for ligestillingsfeminismen. Den begynder i en vestlig sammenhæng i slutningen af 1700-tallet og fortsætter frem til den første del af 1900-tallet (Wänggren). Den vigtigste målsætning i denne periode er give kvinder basale politiske rettigheder og overvinde den økonomiske, sociale og seksuelle undertrykkelse, som kvinder hidtil har levet under. Det gælder fx retten til at stemme, men også retten til uddannelse og arbejde, ret til at eje ejendom og ikke mindst arveret. Ligestillingsfeminismen er en bred og mangfoldig bevægelse, som i en angelsaksisk sammenhæng skydes i gang med Mary Wollstonecrafts *A Vindication of the Rights of Women* (1792), som specifikt fokuserer på kvinders ret til uddannelse og ikke mindst deres ret til at blive forstået som rationelt handlende individer, der er fuldt ud i stand til at tage vare på sig selv og andre. Disse tanker, som tager udgangspunkt i, at kvindens rolle er betinget af historiske omstændigheder og ikke biologi, kaldes også for *enlightenment feminism*. Wollstonecraft – og senere Virginia Woolf – fokuserer her fx på, at kvinder ikke er optaget af det, de kalder trivielle og banale sysler som madlavning, tøj, selskaber og intriger, fordi de naturligt eller biologisk er determineret til det, men fordi de ikke har fået en uddannelse, ikke har egne penge og derfor ikke kan eller må andet. Denne fortolkning muliggør samtidig, at situationen for kvinder *kan* være anderledes, hvis fx uddannelse og retten til at tjene egne penge gøres mulig for kvinder. Derfor er ligestillingsfeminismen, helt i tråd med Charles Darvins *On the Origin of Species* (1859), som spillede en helt afgørende rolle i denne periode, rettet mod fremskridt, fornyelse og ikke mindst mod det moderne. Den nye oplyste kvinde er ikke bare veluddannet, hun er emanciperet og uafhængig og på den måde født ud af tidens store teknologiske, økonomiske og demografiske forandringer, en kvinde, der, som litteraturforskeren Rita Felski påpeger, ”ser målrettet ind i fremtiden snarere end nostalgisk ind i fortiden” (Felski 2000, 15).

Hvis man som læser beskæftiger sig med denne periode i den feministiske litteraturhistorie, vil man fx kunne læse efter, hvordan kvindelige forfattere i den – angelsaksiske tradition – forfattere som Kathrine Mansfield, Gertrude Stein, Djuna Barnes og Virginia Woolf – forsøger at gøre kvinden urban, selvstændig og moderne, fx ved på forskellige måder at trække hende ud af husmoderrollen og derved også ud af hjemmets klaustrofobiske fællesarealer. I *Sit eget værelse* forklarer Virginia Woolf fx, hvordan ”litteraturen er blevet fattigere ud over al forstand i kraft af de døre, som er blevet lukket for kvinder

[...] som blev ”holdt inden døre i et enkelt rum og med kun én beskæftigelse” (Woolf, 133). Woolf vil frigøre kvinden ved at trække hende ud af den beklumrede fælles dagligstue, give hende eget værelse og egne penge og derved muliggøre andre roller for kvinder end ægteskab og moderskab. Andre forfattere, som fx Djuna Barnes, i *Natteskov* (1936), vil lokke hende helt ud på gaden og ud i det urbane (natte)liv, som ellers var forbeholdt mænd. Woolf, Mansfield og Barnes levede selv ret ukonventionelle liv, de var biseksuelle eller lesbiske og ingen af dem fik børn. I deres respektive forfatterskaber forsøger de at skabe plads til andre måder at leve på, blandet andet ved at muliggøre og validere kvindeliv der leves uden børn. Andre forfattere, som fx Mary Shelley (i øvrigt Mary Wollstonecrafts datter), er optaget af at opløse skellet mellem mandlig og kvindelig skabelse. I *Frankenstein* (1818) fx arbejder Shelley med de ikke uvæsentlige – og stadig aktuelle – forbindelser mellem skabelse af både liv og forfatterskab. Hvis man læser de her værker feministisk, kunne man se på, hvordan disse forfattere ved hjælp af deres fiktive figurer forsøger at muliggøre andre steder og måder at være kvinde (og mor) på, herunder andre måder at danne familie på end i den borgerlige heteronormative familie. I en skandinavisk kontekst handler mange tekster fra denne periode om den indespærring, som flere af de angelsaksiske forfattere på mangfoldige måder også eksperimenterer med at bryde ud af. Man kunne her se på, hvordan en forfatter som Amalie Skram eller Olivia Levinson beskriver deres kønnede indespærring, men man kunne også se på, hvordan en forfatter som Mathilde Fibiger i sine kontroversielle romaner *Clara Raphael* (1951) *Minona* (1854) faktisk åbner op for feministiske problemstillinger som er særdeles aktuelle i dag. Man kunne også undersøge hvordan en samtidig feministisk forfatter som Olga Ravn i sin moderskabsroman *Mit Arbejde* fx inddrager Mary Shelleys *Frankenstein* med henblik på at etablere slægtskab med fortidens skabende mødre. Mere om det senere.

Typisk siger man, at ligestillingsfeminismens periode afsluttes med den franske filosof Simone de Beauvoirs udgivelse af *Det andet køn* (1949), en milesten i feminismens historie som kommer til at markere overgangen til det, vi kender som andengenerationsfeminismen.

Forskelsfeminismen

Andengenerationsfeminismen kaldes også for forskelsfeminismen og er særligt knyttet til slutningen af 1960'erne og 1970'erne. Indenfor den feministiske litteraturkritik, som indledes her, udgør Julia Kristeva, Luce Irigaray, Toril Moi (udover Simone de Beauvoir), centrale stemmer. Forskelsfeminismen adskiller sig fra ligestillingsfeminismen ved, at den lægger sit hovedfokus et lidt andet sted. Bevægelsen er stadig optaget af ligestilling, men den er mindre optaget af give kvinder de samme rettigheder som mænd, eller som nogen, indenfor denne bølge ville formulere det: gøre kvinder til mænd. Den er derimod fokuseret på at opgradere den kulturelle betydning af de såkaldte ”kvindelige erfaringer” og derved ”skabe sprog

og plads til en særlig kvindelig identitet” (Rösing & Ørum, 2012, 12). Til trods for at der her også er et stigende fokus på kønnet som noget kulturelt konstrueret (særligt hos de Beauvoir), er kønnet altså ikke nødvendigvis tænkt udenfor det binære skema (Byrnes & Featherstone, 2018, 92). Det centrale bliver derimod at kvalificere de kvindelige kompetencer og værdier, der kendetegner den kulturelle definition af kvinden. I den forbindelse kommer der et øget fokus på den ulighed og magtudøvelse, der kendetegner de patriarkalske strukturer og institutioner, også dem der ikke reguleres gennem lovgivning. Fx forsøgte feministerne at gøre husarbejde og moderskab til regulært anerkendelsesværdigt arbejde og strikning, hækling og keramik blev blandt feministerne ikke længere forstået som kvindesysler men som kunsthåndværk, der burde modtage den samme anerkendelse som de respekterede ‘mandekunstner’ som malerkunst og forfatterkunst. Når det er sagt, består forskelsfeminismen, præcis som de andre bølger, i praksis af mange forskellige bevægelser og kan ikke læses som en homogen retning. Fx er der betydelig forskel mellem Simone de Beauvoir og Julia Kristevas tanker, til trods for at de begge er væsentlige figurer i perioden. Begge identificerer kønnet (herunder også kroppen) som en situation (Moi, 1999) og derved som forskellige særlige måder at være i verden for både kvinder og mænd. Kristeva skelner her mellem en cyklisk kvindetid og en lineær og progressiv mandetid (1979). Kristeva idealiserer den kvindelige tids poetik, som hun knytter direkte til reproduktion og moderskab. De Beauvoir tænker sig et lignende binært begrebspar, når hun også skelner imellem en helholdsvis kvindelig og maskulin væren i verden. Her ophører fællesskabet for hvor Kristeva, helt i tråd med forskelsfeminismens overordnede sigte, forbinder den kvindelige væren med kreativitet og skabelse, ser de Beauvoir den kvindelige væren (og hendes tilknytning til reproduktion) som noget der er kulturelt skabt og som følge reduceret til noget passivt og (omvendt) uproduktivt. Den ikke uvæsentlige forskellighed kan man også finde i periodens skønlitteratur, som vi skal se om lidt. Fælles for denne periodes feministiske tanker er en forestilling om, at ”det private er politisk”, og dette fordi fokus især hvilede på at få gjort op med den undertrykkelse (fx nedvurderingen af arbejdet med børn og husarbejde), der fandt sted indenfor kernefamiliens fire vægge.

Sagt i al korthed hænger forskelsfeminismen i en skandinavisk kontekst sammen med, at kvinder i 1960'erne og 1970'erne kommer ud på arbejdsmarkedet – men skal lave det samme derhjemme. I USA kommer bølgen tidligere som en kritisk respons på efterkrigstidens meget restriktive kønsroller. Under krigen kunne kvinder bruges på mange områder, mens mændene var i krig, nu blev de sendt hjem og igen reduceret til rollen som mor og hustru – ”the happy housewife heroine”, som Betty Friedan kalder denne kvindefigur i det feministiske hovedværk *The Feminine Mystique* (1963). *The Feminine Mystique* refererer til patriarkatets forestilling, om at kvinder ikke har deres sande identitet i uddannelse og arbejde. De bør i stedet hyldes for deres varetagelse af det hellige hverv at opfostre børn

og passe familiens hjem. Ifølge Friedan bør kvinder takke nej til rollen som hjemmets gudinde og lade sig uddanne til at kunne finde identitet i andre roller. Ikke nødvendigvis for at undslippe moderskabet, men for at kunne integrere moderskab med andre ambitioner (300). Denne forestilling ligner den, vi finder hos den danske forfatter og essayist Suzanne Brøgger. Hun har om nogen i en dansk kontekst været særligt optaget af at få kvinder frisat fra kernefamiliens fængsel. Et af hendes essays fra *Fri os fra kærligheden* (1973) hedder sigende "Fra kernefamilie, til kernevåben" et andet "Hvorfor får vi børn?", essays som stadig er relevante og stadig tages op i samtidige feministiske kontekster. Brøgger sagde selv om sidstnævnte i 2012: "Essayet om, hvorfor man får børn, er utrolig relevant og næsten profetisk, fordi børn i dag i stigende grad er prestigeobjekter for forældrene. Der er et hysteri omkring børn i dag [...].(Røndal, 2012) En anden vigtig dansk forfatter i denne periode og i denne specifikke kontekst er Dea Trier Mørch, som i hovedværket *Vinterbørn* (1976) skildrer kvindefællesskaber hen over klasse- og raceskel på en fødegang på Riget i København. Forbindelserne mellem Mørch og Brøgger, og her deres fælles interesse for moderskabet (eller fravalget af samme), illustrerer samtidig den splittelse, der kendetegner forskelsfeminismen: Hvor Mørch, ikke ulig Kristeva, idealiserer eller potentialiserer de kvindelige erfaringer og det kvindelige fællesskab, der forbinder mødre på tværs i klassesamfundet, er Brøgger, som Beauvoir, mindre optaget af moderskabet, og mere fokuseret på at undersøge hvad et kvindeliv ellers kan byde på. Brøgger blev af samme grund kritiseret af mange af 1970ernes rødstrømper, fordi de mente, hun ikke var solidarisk nok over for andre kvinder, dels fordi klassekampen ikke var hendes primære kamp, dels fordi hun – i tråd med sit store forbillede Karen Blixen – var mere optaget af at lege med de binære kønsforestillinger end at validere det særskilt kvindelige. Både Brøgger og Mørch bliver i dag flittigt læst af samtidens feminister, og man kan finde inspiration og ofte direkte referencer fra begge forfattere hos mange af fjerdebølgefeministerne.

Det er også i forbindelse med andengenerationsfeminismen, at den feministiske litteraturkritik udbredes. Det gør den, helt i tråd med de tendenser vi i dag ser i samtidslitteraturen (fx hos Olga Ravn og Luka Holmegaard), blandt andet ved, at litteraturforskere i stigende grad sætter sig for at undersøge, hvordan kvindefiguren, af både mænd og kvinder, er blevet fremstillet op igennem den vestlige historie. Men også ved at undersøge, hvordan litteraturhistoriens glemte kvindelige forfattere kan genopdages og solidarisk sættes ind i nye sammenhænge, og ved at overveje hvordan disse genlæsninger i tæt dialog med nye feministiske værker og ideer kan bidrage til ændringer i det patriarkalske samfund. I en dansk kontekst er udgivelsen af *Nordisk Kvindelitteraturhistorie* (1993-1988) med Elisabeth Møller Jensen som hovedredaktør et væsentligt eksempel på disse tendenser.

Hvis man læser skønlitteratur fra andengenerationsfeminismen, er det igen væsentligt at holde sig for øje, at periodens litteratur peger i mange forskellige retninger. Alligevel er der en tendens til, at mange værker skrevet af kvinder i denne periode forsøger at indkredse og aktualisere det særlige, der på tværs af vores historie forbinder kvinder, herunder både deres biologiske og kulturelle forbundethed. I en angelsaksisk kontekst kunne man her se på, hvordan den amerikanske forfatter Ursula Le Guin (som også i dag bliver taget op af fjerdebølgefeministerne) i sine fantasy- og science fiction-romaner netop forsøger dels at gentænke de veletablerede forbindelser mellem det maskuline og det feminine, dels i tråd med Kristeva forsøger at forestille sig andre mere ”kvindelige” måder at forstå og konstruere vores begreber om tid. I kultklassikeren *Bæreposeteorien om fiktion* (1986) foreslår hun fx at romangenren og læsningen af den bør tænke i alternativer til ”den maskuline” fremadskridende og målfokuserede plotstruktur og læsestrategi, og at vi i stedet skal forsøge at forestille os romanen som en mere rummelig ”kvindelig” bærepos, der kan indeholde alle mulige forskellige og ofte modstridende ting. I en dansk kontekst kunne man også se på, hvordan forfattere som Dea Trier Mørch, Lola Baidel, Kirsten Thorup og Charlotte Strandgaard i deres værker giver udtryk for en særlig kvindelig erfaring og skriver om, hvordan kvinder på tværs af klasse forholder sig til og opfatter den verden, de lever i. Hvis man læser på tværs af historien, kunne man undersøge, hvordan samtidslitteraturen lader sig inspirere af andengenerationsfeministerne, både i deres forsøg på at genfortolke forældreroller (moderskab såvel som faderskab), i deres forsøg på at genindføre og nytænke forhold mellem køn og klassekamp, og i forsøget på at rejse spørgsmålet om, hvordan klimabevidsthed forbinder sig til de feministiske agendaer.

Et centralt eksempel er Olga Ravn som i romanen *Mit arbejde* (2020) via spejlinger og læsninger af fortidens skabende mødre, herunder blandt andet Mørch og Shelley, forsøger at skabe et solidarisk feministisk slæng med andre mødre på tværs af generationer. I en længere passage prøver Ravn eksempelvis at spejle sig i Shelleys forsøg på at forene moderskab og forfatterskab, og hun refererer samtidig ofte til sin bog som ”et monster” med direkte reference til Shelleys *Frankenstein*. Det at forene moderskab og skrift er på færde igennem hele bogen, og hun skriver bla. med reference til fødslen, at ”Hele denne bog har skullet presses frem” (Ravn, 159). Ravn oplever samtidig, at de erfaringer, hun gennemlever i forbindelse med moderskabet, fundamentalt ændrer hendes blik på verden og på feminismen. Fra at forestille sig at køn primært er en kulturel konstruktion, som vi om lidt skal se postfeministerne gør, og at mænd og kvinder potentielt kan være fuldstændig ligestillede, oplever hun pludselig, at den biologiske forbindelse til barnet, og ikke mindst de indre og ydre krav og forventninger der følger med, forandrer noget helt fundamentalt i hendes syn på feminismen og på ligestillingen i hendes parforhold. Pludselig ser hun ikke *lighederne* men *forskellene*. Som Ravn selv udtaler i forbindelse

med udgivelsen af *Mit Arbejde*: ”Vi er i et ligestillet parforhold, og vores værdier er ret meget *in tune* med hinanden. Men så kommer der et barn, og så er det bare sådan: *I’m sorry, honey*, jeg bliver andenbølgefeminist nu.” (Information, 2020). En situation vi også finder udfoldet i værket. Som fx her i denne lyriske passage:

jeg ved
hvad det vil sige
at bære et
menneske
indeni kroppen
jeg ved hvad
det vil sige
at mærke et menneske
bevæge sig
indeni kroppen
blandt organerne
jeg kender den
kærlighed
det er **forskellen** på os
det skal ingen tage fra mig (Ravn, 165)

Her kunne det være interessant at undersøge, hvordan de studerende forstår (særligt) de sidste to verselinjer. De kunne fx overveje, *hvordan* og *hvorfor* det lyriske jeg her insisterer på at få *forskellen* imellem de to køn anerkendt. De kunne også overveje, hvordan en postfeminist ville møde den her tekst. Hvilke følelser og/eller argumenter ville den postfeministiske læser mobilisere, og hvad tænker og føler de studerende selv, når de læser denne passage. De studerende kunne i den forbindelse også gøre sig overvejelser over, hvorvidt anerkendelsen af forskellighed fra deres perspektiv øger eller formindsker mulighederne for kønnet ligestilling.

Postfeminismen

Tredjegerationsfeminismen bliver ofte kaldt postfeminismen. Betegnelsen indikerer måske lidt misvisende, at postfeminismen skulle være noget, der kommer *efter* feminismen, men henviser snarere til radikale opbrud i forestillingerne om, hvad det vil sige at blive og være kønnet i det hele taget –

herunder hvad det vil sige at være og blive feminist. Postfeminismen siges ofte at blive skudt i gang i 1990 med filosofen og feministen Judith Butlers gennembrudsværk *Gender Trouble* (1990, på dansk: *Kønsballade*, 2023). Modsat forskelsfeminismen, som var en klassebevidst bred folkelig bevægelse, udspillede postfeminismen sig i begyndelsen mest i de akademiske kredse. I dag, under fjerdebølgefeminismen, spiller den dog en helt central rolle for hvordan vi som kultur forestiller os forbindelser mellem køn og identitet. Postfeminismen kritiserer i udgangspunktet andengenerationsfeministerne for at være for essentialistisk ansporet, når de forsøger at indkredse og favorisere det, de kalder en særlig kvindelig erfaring – og herunder også en særlig kvindelig udtryksform og skrift. Butler vil fx helt ud af den binære kønsmodel, som hun selv navngiver ”den heteroseksuelle matrice” og opfatter i teatrale termer. Køn er en maskerade, hvor mand og kvinde igen og igen rammesættes som naturlige modsætninger, som vi gensidigt opretholder ved at optræde med indlærte ’mandlige’ og ’kvindelige’ adfærdsformer. Butler afviser skellet mellem socialt og biologisk køn – *sex* versus *gender* på engelsk og argumenterer for, at både biologisk og kulturelt køn er noget, der konstrueres. Køn er et resultat af sproglige og kulturelle normer, der på den ene side møder den enkelte som uafviselige krav, men som dermed på den anden side er noget, der potentielt kan forandres over tid. Butler kritiserer fx Julia Kristeva for at forstå moderskabet som en ”forkulturel realitet” (Butler, 148). I stedet peger hun på, at ’moderinstinktet meget vel kan være et kulturelt konstrueret begær, der fortolkes gennem et naturalistisk vokabularium”(Butler, 162).

Postfeminismen er tæt knyttet til den queerteoretiske bevægelse, og ofte bliver queerteorien forstået som ”et af postfeminismens væsentligste metodiske værktøjer”(Bissenbakker, 11). Oprindeligt betyder *queer* underlig, mistænkelig eller skæv og blev tidligere brugt nedladende om homoseksuelle. I dag henviser ”queer”, ”queerness” og verbet ”at queere” til en praksis (og ofte en læsepraksis), som sigter efter at forstyrre, fordreje eller spolere patriarkatets heteronormative kønsforståelser. Som Mons Bissenbakker skriver: ”En queerteoretisk læsestrategi tror i det hele taget meget lidt på entydige definitioner”(10). Faktisk beskæftiger queerteori sig heller ikke kun med køn. Dens sigte er, som vi skal se om lidt i læsningerne, mere overordnet at forstyrre og potentielt gentænke rammerne for den heteroseksuelle, monogame kernefamilie, en familieform som placerer reproduktionen i kernen af sin selvforståelse. At ”queere” en litterær tekst, det vil sige at læse en tekst i lyset af tredjegerationsfeminismen, kan dermed betyde flere ting. Dels kan man se efter forskellige måder, hvorpå den binære kønsforståelse fremtræder underlig eller ustabil i en tekst, men man kan også undersøge, hvordan tekster på forskellige måder tilbyder alternativer til kernefamilien. Det kan være ved at se på alternative familiedannelser fx udvidede familieformer, regnbuefamilier, kollektiver eller familier uden børn. Det kan også være, at man leder efter måder, hvorpå tid eller sted bliver tematiseret på

queer måder. Det kan være karakterer, der ikke følger de heteronormative dannelsesforløb (som undlader at blive gift, få børn eller blive voksne i traditionel forstand fx). Det kan også være karakterer der gør brug af *krøppen* eller *steder* på andre måder end det, som traditionen forventer på tværs af tid eller på et givent tidspunkt i historien. Med en queerteoretisk læsning kan man sætte sig for at undersøge samtidig litteratur og aktuelle problemstillinger, men man kan også gå tilbage i historien og genforhandle med allerede eksisterende fortolkninger af kanon eller genforhandle forskellige figurer fra fortiden fx nonnen, heksen eller den prostituerede. Man kan undersøge queerperspektiver i samtidig børnelitteratur som fx *Børnene fra Søhyggede* (2019) eller se efter queermotiver og queerfigurer i fortidens børnelitteratur fx tomboys hos Astrid Lindgren og queer slægtskaber i Tove Janssons mumiuunivers. Queerteorien tager selv, ikke ulig andengenerationsfeminismens interesse for fortidens kvindelige forfattere, ofte udgangspunkt i tilbagekaldelsen eller genfortolkningen af fortidens undertrykkelse af queerpersoner. Butler gør det selv i *Bodies that Matter*, Jack Halberstam gør det i *Female Masculinity*, Heather Love gør det i *Feeling Backwards*. I en dansk kontekst har fx Dag Heede, Mons Bissenbakker og Henrik Zetterberg Nielsen bidraget med queerlæsninger af kanoniserede danske forfattere som Karen Blixen, Tove Ditlevsen, Christian Winther, Klaus Rifbjerg og Herman Bang.

Fibiger og Blixen

Fjerdegenerationsfeminismen henter som nævnt i indledningen inspiration fra alle tre perioder. På det litterære felt ser vi fx mange genfortolkninger (eller ”reclaiminger” som det ofte bliver kaldt) af forskellige historiske kvindefigurer, fx luderen, heksen, nonnen og moderen. Vi ser samtidig et stigende fokus på LGBT+-rettigheder, herunder et øget fokus på flydende eller nonbinære kønsidentiteter, transkønnet litteratur, men også en stigende interesse for intersektionel feminisme, dvs. forsøg på at forstå betydningen af køn i mange forskellige kontekster – herunder særligt betydningen af race og klasse. Et andet aspekt ved fjerdegenerationsfeminismen, som er inspireret af alle tre bølger, er en genkommende interesse for at forestille sig andre måder at gøre sit køn på, leve på, elske på og danne familier og slægtskaber på end den patriarkalske og heteronormative borgerlige kernefamilie. Og den interesse løber, som jeg nu vil vise ved hjælp af nedslag hos Mathilde Fibiger: *Minona* (1854), Karen Blixens fortælling ”Aben” (fra *Syv fantastiske fortællinger*, 1935) og til sidst Sheila Heti: *Pure Colour* (2022) på tværs af litteraturhistorien.

Fibiger og Blixen er begge vanskelige at placere entydigt i en feministisk kontekst. Fibiger er ofte blevet kaldt den første danske kvindelige feminist, og hun skriver under det, man kunne kalde den tidlige ligestillingsfeminisme i Danmark (første generation), men hun er også på mange måder lidt ”for tidligt

ude”¹, og hendes værker blev dengang beskyldt for at være perverse og ødelæggende for samfundets (patriarkalske) værdier og institutioner. Senere i 1970’erne er det paradoksalt nok hendes afholdenhed, der bliver det primære problem. Lise Busk Jensen og Tine Andersen henviser fx til, at hun med sit cølibat lever i et ”narcissistisk fantasiunivers” (Jensen & Andersen, 71). Senere påpeger hun dog også, at Fibigers forsøg på afholdenhed kan forklares med, at ”Et seksuelt forhold til en mand indebar [...] for hovedparten af kvinderne en total underkastelse materielt som seksuelt under manden i det borgerlige ægteskab” (279). Også Blixen blev voldsomt kritiseret for at pervertere gängse og bærende normer og forestillinger om, hvordan en kvindes liv bør forme sig. Kritikeren Frederik Schyberg var fx temmelig oprørt over, at der ikke forekommer nogen ”normale mennesker” hos Blixen, ”og at hun tegner et billede af seksualiteter ”...af højest sølsom art. Mænd elsker deres søstre, tanter deres niecer, enkelte af personerne er forelsket i sig selv, og unge kvinder kan ingen børn få, eller vil ingen have” (Litteratursiden). Her kunne det være relevant at stoppe op og overveje, hvad det egentlig er, Schyberg i citatet refererer til som værende unormalt og umoralsk? Jo, Schyberg finder det simpelthen umoralsk, at Blixen skriver om kvinder, der fx vælger at leve alene (det han kalder at være ”forelsket i sig selv”), om kvinder, der ingen børn får ”eller ingen vil have”, og om kvinder (eller mænd), der forelsker sig i deres søskende eller niecer. I sidstnævnte anklage er det desuden tvetydigt, om det er de incestuøse aspekter af relationen mellem de to kvinder (”tanter og deres niecer”), der udgør det perverse, eller om det er det faktum, at det drejer sig om kvinder, der elsker hinanden. Fælles for anklagepunkterne her er, at de kredser om, hvordan Blixen på mangfoldig vis sætter spørgsmålstegn ved eller *ødelægger* den borgerlige patriarkalske reproducerende familienorm ved at foreslå og beskrive andre måder at leve alene eller sammen på. I dag ville man, som Dag Heede fx har gjort det i *Det Umenneskelige* (2014), henvise til, at Blixen med sine værker, på tværs af tid, queerer (underliggør eller forstyrrer) kulturens heteronormative logikker. Og at Blixen i den forbindelse forsøger at forestille sig andre måder, man kunne forholde sig til det at blive og være kvinde. Noget af det første, der står frem, når man læser Blixens forfatterskab fra et feministisk perspektiv, er hvor ”maskuline” eller queer hendes kvinder er, og hvor få af dem, der lever i eller ender i borgerlige kernefamilier. Hendes fortællinger er næsten altid hensat til fortiden (ofte 1800-tallet), og fortællingerne kredser om kvinder, der simpelthen vælger at leve på andre måder, som forbliver ugifte, som ikke får børn (bliver nonner, pebermøer eller hekse), som lever i cølibat eller som omvendt seksualiserer/perverterer steder og kvinderoller, vi normalt forbinder med jomfruelighed og askese. Blixens feminisme(r) består, modsat forskelsfeminismens sigte, ikke så meget i at validere de kvindelige domæner, men i at vende tingene på hovedet. På den måde udfordrer hun (også ved genlæsning i dag

¹ Hun sætter kønsspørgsmål, seksualitetsnormer og familieformer til debat længe før George Brandes slår igennem med sine ideer i forbindelse med det moderne gennembrud.

næsten hundrede år senere) de institutioner og forestillinger, kvinder historisk har været, og i nogen grad stadig er, spærret inde i. Det gælder fx i fortællingen ”Aben”, som udspiller sig i et kloster i 1800-tallet. Klostret har typisk op igennem vores vestlige historie været hjemsted for kvinder, der som Fibiger af forskellige årsager tilvalgte cølibatet (og kærligheden til Gud) og på den baggrund fravalgte ægteskab og børn. Hos Blixen bliver klostret ”perverteret” eller mærkeliggjort. Klostret og kvinderne, der lever der, er nemlig ofte ikke religiøse. Klostret (og andre lignende steder i Nordeuropa) er hos Blixen: ”[...] derimod asyler for adelige jomfruer og enker, der her lever deres livs sensommer og vinter stilfuldt, hyggeligt og ensformigt i overensstemmelse med husets traditioner.”(Blixen, 103). Klostret er heller ikke et asketisk eller mådeholdent sted. Der bliver drukket champagne, dyre vine og spist eksklusive retter, og de enlige kvinder lever sammen i (økoenlige) fællesskaber uden børn, men med alle mulige eksotiske dyr: ”papegojer og kakaduer, små skødehunde, nydelige katte fra alle verdens kanter”(Blixen, 103). Kvinderne, der optræder i fortællingen (og andre lignende fortællinger hos Blixen), er heller ikke særligt traditionelt kvindelige. Den barnløse priorinde, der styrer plottets gang, er ikke omsorgsfuld, ren og moderlig, men temmelig upålidelig, liderlig og dominerende. Den unge kvinde Athene, der er opkaldt efter den græske gudinde, er heller ikke sød og petit, men derimod temmelig maskulin eller butch: ”seks fod høj og tilsvarende bred, med et par skuldre der kunne løfte og bære en tønde hvede.”(Blixen, 125). Athene – der ligner ”en kraftig ung matrosdreng, der skal til at spule dæk.”(Blixen, 149) – gider samtidig ikke gifte sig og er rædselsslagen for at blive gravid. Tilsammen etablerer alle disse enkeltdele et temmelig queer set up, hvor det i en feministisk sammenhæng muliggøres, at kvinder kan leve sammen på andre måder end den patriarkalske og heteronormative, og at de kan være kvinder på andre måder og udvikle sig på andre måder, end den heteronormative norm foreskriver. Noget lignede er på færde hos Fibiger, som i *Minona* fortæller historien om to søskende, der elsker hinanden. Ved første øjekast er det mest radikale ved denne fortælling den i vores øjne incestuøse kærlighed mellem bror og søster, men romanen handler faktisk mere fundamentalt om alternative måder at forholde sig til spørgsmålet om slægtskab. Den sætter nemlig ikke kun spørgsmålstegn ved incestforbuddet, men spørger også, hvorfor vi samtidig er tvunget til at elske dem, som vi er knyttet til af blod. Hvorfor må vi ikke føle samme forpligtigelser over for de mennesker, vi ikke deler blod med. Den unge kvinde Minona vokser op hos sin fars elskerinde Helena, idet hendes biologiske mor kun har øje for den førstefødte søn Viggo. Minona vokser altså op hos en anden kvinde end sin biologiske mor, nemlig moderens rivalinde. Viggo derimod vokser op med sin biologiske mor og skoles i at adlyde patriarkatets normer, herunder pligt og slægt. Resultatet er to meget forskellige skolinger i, hvad kærlighed og slægtskab er. Hvor Viggo er patriarkalsk og heteronormativ i sit syn på verden, bliver Minona mere queer. For Viggo er kærlighed knyttet til blod, for Minona vokser kærlighed

og slægtskab ud af ”kærlighedens gerninger”. Helt i tråd med aktuelle moderskabsstudier er moderskab for Minona ikke et spørgsmål om biologi, men et spørgsmål om at tænke moderskabet som et verbum at *gøre* moderskabet, eller ”at mødre”(Chandler, 273). Som Minona siger til Viggo: ”Jeg kjente kærligheden i dens Gjæringer!”. Viggo bliver forvirret over Minonas ”totale mangel paa begreb om ret og uret” (Fibiger, 42), men langsomt forstår han (og måske også læseren), at Minona har ret. At det er vores praktisering af kærligheden, der binder os sammen, og ikke de reproduktive regler, som patriarkatet låser vores følelser i. Som hun siger til Viggo: ”Er slægtskabet ikke for dig, hvad kærlighed er for mig – det helligste, det eneste naturlige bånd, der forener os mennesker med hinanden”(Fibiger, 25). Både Blixens og Fibigers tekster forekommer særdeles relevante i dag og åbner op for og bidrager til nogle vigtige feministiske diskussioner, måske særligt i vores tid, hvor vi i stigende grad begynder at tænke familiestrukturer på nye og mere mangfoldige måder og hvor flere kvinder samtidig vælger det biologiske moderskabet fra. En samtidig canadisk forfatter som Sheila Heti er fx i sit forfatterskab netop optaget af at udvide vores forestillinger om, hvem og hvad vi drager omsorg for, herunder hvad en familie kan bestå af. Hun forestiller sig en kommende verden, hvor mennesker drager omsorg for hinanden fordi de føler sig beslægtede ikke fordi de biologisk forbundne. Hun forestiller sig på den baggrund en fremtidig verden, hvor alle potentielt kan elske alle og samtidig en verden, hvor det slet ikke er nødvendigt at danne kernefamilier og føde egne biologiske børn for at lære at elske. I en central scene reflekterer den centrale protagonist Mira fx over, hvordan fremtidens læsere vil se på os nulevende mennesker:

Hvor mærkelig og trist vil vores verden ikke virke på dem til den tid - hvis de overhovedet finder ud af det - at vi engang var nødt til at skabe mennesker med vores egne kroppe, for at der blandt de milliarder af mennesker, der allerede lever, skulle være nogen, der kunne elske os, og nogen, vi kunne elske tilbage. I det næste udkast til eksistens vil alle elske alle. (Heti, 2022, 152).

Begreber

Begreber der skal forklares: **patriarkat, heteronormativ og queer.**

Patriarkat: *Den danske ordbog* definerer det sådan med henvisning til etnografien som videnskab: ”form for samfundsmæssig organisation hvor magtudøvelsen ligger hos faderen som familiens eller klanens overhoved, og hvor arv og slægtskab regnes efter mandslinjen”. For en feministisk optik indebærer denne organisation at samfundet er ”mandsdomineret”, som det også fremgår af ordbogen. Patriarkatet er udtryk for en omfattende forskelsbehandling og undertrykkelse af kvinder, både materielt og

symbolsk. I særligt nogle typer af feminisme ses patriarkatet også som en undertrykkelse af mænd. Den danske mandeforsker Kenneth Reinecke skriver således tilbagevendende om den især følelsesmæssige pris, som mænd ”kan komme til at betale for at videreføre en traditionel maskulinitet” (*Mænd, køn under forvandling*, 60). Der er altså for så vidt ikke noget i vejen for at være imod patriarkatet som mand, det vil sige være feminist.

Queer: betyder oprindeligt ”mærkelig” eller sær og er blevet brugt nedsættende om homoseksuelle. Som verbum bruges det i betydningen: at fordreje eller spolere heteronormative strukturer – altså den borgerlige, monogame, reproducerende kernefamilie.

Heteronormativ: betyder helt konkret: en normativitet styret af hetero (seksualitet og kønnethed). Begrebet blev først brugt af Michael Warners *Fear of a Queer Planet* (1991) – hvor han foreslår at queerness er for heteronormativitet hvad feminismen er for patriarkatet – queer bekæmper det heteronormative, feministerne patriarkatet. Dog er de to begreber patriarkat og heteronormativitet også på mange måder uadskillelige idet det heteronormative er betinget af kernefamilien, den selvsamme enhed som siden midten af 1800-tallet har været knudepunktet for skabelsen og fastholdelsen af patriarkatet. Begge; patriarkatet og heteronormativiteten fastholder kønnene i en låst binær logik.

Litteraturliste:

- Andersen, Tine og Lise Busk -Jensen (2010): *Mathilde Fibiger – Clara Raphael*, Forlaget Medusa.
- Barnes, Djuna (2024): *Natteskov*, Turbine.
- Beauvoir, Simone de (2021): *Det andet køn* (orig: 1949), Gyldendal.
- Bissenbakker, Mons (2005): *Begreb om begær - queering af nyere dansk litteratur*, Syddansk Universitet.
- Blixen, Karen (2018): ”Aben” Fra: *Syv Fantastiske fortællinger*, Gyldendal.
- Brown, Victoria (2014): *Feminism, Time and Nonlinear History*, Palgrave MacMillan.
- Brøgger, Suzanne: (1986): *Fri os fra kærligheden* (Orig: 1973), Rhodos Paperbacks.
- Butler, Judith (2011): *Bodies that Matter*, Taylor & Francis Ltd.
- Butler, Judith (2023): *Kønsballade*, THP.
- Byrnes, Lisa & Cassandra Featherstone (2018): ”A History of Gender” I: *Gender: Time*, Macmillan Reference.

Chandler, Mielle (2007): "Emancipated subjectivities and the subjugation of mothering practices." In: *Maternal Theory: Essential Readings* (ed. Andrea O'Reilly), Demeter Press.

Dam, Frederikke Amalie (2020): Olga Ravn: "Hvor er Wittgensteins bog om at føde? Hvor er de filosofiske værker om det?" Information, 28. august.

Darwin, Charles (2019) *On the Origin of Species* (Orig: 1859), The Natural History Museum.

Felski, Rita. (1995): *The Gender of Modernity*. Harvard University Press.

Fibiger, Mathilde (2021): *Minona* (orig: 1954), Gladiator.

Fibiger, Mathilde (2008): *Clara Raphael* (orig: 1951), Lindhardt og Ringhof.

Friedan, Betty. (2010): *The Feminine Mystique* (Orig: 1963), Penguin Modern Classics.

Halberstam, Jack (2018): *Female Masculinity* (Orig: 1998), Duke University Press.

Heti, Sheila (2022): *Pure Colour*, Penguin Random House.

Heede, Dag (2014): *Det Umenneskelige*. Syddansk Universitetsforlag.

Holmegaard, Luka (2020): *Look*, Rosinante.

Jensen, Elisabeth Møller: *Nordisk Kvindelitteraturhistorie* (1993-1988)

Kristeva, Julia (orig: 1979): <https://ananyatiwari.wordpress.com/2017/05/12/julia-kristeva-womens-time-summary-1979/>

Le Guin, Ursula (2022): *Bareposeteorien om fiktion* (Orig: 1986), Forlaget Virkelighed.

Love, Heather (2009): *Feeling Backwards*. Harvard University Press.

McBean, Sam. (2018): *Feminism's Queer Temporalities*, Taylor & Francis Ltd.

Moi, Toril (2001): *What is a woman?* Oxford University Press.

Mørch, Dea Trier (2023): *Vinterbørn* (Orig:1976), Gyldendal.

Litteratursiden: <https://litteratursiden.dk/analyser/karen-blixen-syv-fantastiske-fortaellinger>

Ravn, Olga (2020): *Mit arbejde*, Gyldendal.

Røndal, Marianne Luna: "Man er jo ikke selv skrift", Kristelig Dagblad (20/7. 2012)

Rösing, Lilian Munk & Tania Ørum (2012): *Feminisme*, Århus Universitetsforlag.

Shelley, Mary (2014): *Frankenstein*, Rosinante.

Simonsen, René Toft (2019): *Børnene fra Solvgade*. Politikens forlag.

Warner, Michael (1993): *Fear of a Queer Planet* (Orig: 1991), University of Minnesota Press.

Wollstonecrafts, Mary. (2020): *A Vindication of the Rights of Women* (orig: 1792), Penguin Books Ltd.

Woolf, Virginia (2013): *Sit eget værelse* (Orig: 1929). Rosinante.

Wånggren, Lena: "First Wave-Feminism". I: *Gender: Time*, Macmillan Reference.